

УДК 82.0

ЛУЦЕНКО Л.О.

НАРАТОЛОГІЧНИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ: ІСТОРИЧНІ СТАДІЇ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті висвітлено основні етапи становлення наратології та проаналізовано перспективи її розвитку в осмисленні теоретиками західної наукової традиції.

Ключові слова: наратологія, наратив, класична наратологія, посткласична наратологія.

Починаючи з 1980-х років наратологія – «теорія розповіді (англ. narratology, франц. narratologie, від. лат. narrare: розповідати, оповідати і грец. logos: слово, вчення), покликана досліджувати специфіку, форму та функціонування, компетенцію, спільні та відмінні ознаки оповідей (розповідей), моделювання фабул, визначення відповідних типологічних рядів» [1, 94], набуває істотних змін. Наукова дискусія, започаткована у 1979 році літературознавцем Б. Грушевські щодо признання наратології не окремою дисципліною зі специфічним об'єктом вивчення або підрозділу поетики чи методології, а радше – наукою, яка знаходиться на перетині останніх, набуває в умовах сьогодення оновленого концептуального наповнення, про що свідчить не тільки значна кількість дослідників, хто спрямовує свої пошуки на розгорнене осмислення феномену оповіді (Б. МкХейл, Р. Роунен, Дж. Фелан, П. О'Ніл, К. Брук-Роуз, Дж. Прінс, С. Четмен та ін.), а й поява міриади термінів – «наративна теорія», «наративна поетика» (Дж. Фелан), «нاراتологічна критика» (Дж. Прінс) тощо.

Метою статті є окреслення у широкій історичній перспективі наратології як окремої галузі філологічних знань, висвітлення основних стадій її становлення та аналіз перспектив розвитку теорії оповіді в осмисленні теоретиками західної наукової традиції.

Якщо у вузькому розумінні нарратологія є літературною теорією структуралістського спрямування, то в широкому – це теорія наративу, яка “вивчає природу, форми, функціонування, правила створення і розвитку наративів” [4, 2]. В одному із найвідоміших серед гуманітаріїв есе «Вступ до структурного аналізу розповідних текстів» Р. Барт висловлює своє захоплення нескінченною різноманітністю репрезентативності наративу у літературному просторі – «...міфі, легенді, казці, повісті, новелі, епосі, історії, трагедії, драмі, комедії... кіно, коміксах, новинах, спілкуванні» [2, 387]. Наскрізною установкою роздумів дослідника є невизначена множинність і повсюдність наративу, відправний момент якого у просторово-часовому континуумі, на думку Барта, являє собою початок буття загальної історії людства : «...у майже безкінечній кількості форм оповідь присутня у суспільному часопросторі, усіх місцях, усіх суспільствах. Вона народилася з самою історією людства; немає й ніколи не було суспільства, яке б не знало оповіді. Оповідь є інтернаціональною, транс-історичною, транс-культурною: вона є по суті життям» [2, 79].

Різнманітні акценти у баченні наратології, розставлені в її дефініціях спеціалістами західної наукової традиції, свідчать про відмінності в розумінні не лише предмета, а й застосування теорії оповіді. Так, М. Баль ідентифікує наратологію з «теорією наративних текстів» [5, 3], Дж. Прінс витлумачує її як вивчення не тільки «природи, форми та функціонування наративу, але й факторів, що зумовлюють різницю одного наративу від іншого» [16, 5]. Під «конструктивістським» впливом російського формалізму П. Брукс створює власну версію визначення науки як такої, що досліджує наратив, який «найчастіше за все проходить наскрізною лінією через тематичний матеріал з метою візуалізації збудованої конструкції, що підтримує його» [6, 14]. Сформульоване у 1993 році визначення галузі знань про оповідь літературознавцями М. Райєн і Е. фон Альфеном – «загальні положення про наративні жанри, систематичні ознаки наративу (розповіді історії) і структуру сюжетної лінії» [17, 110], а також її трактування як

«теорії» [16, 1] і «методу» [11, 211] віддзеркалює універсальність наратології, в той час, як у дефініції Дж. Мейстера – «гуманітарна дисципліна, присвячена вивченню логіки, принципів та практики наративної репрезентації» [13], вочевидь, превалує семіотичний критерій.

Спеціалісти вбачають витoki основних концепцій теорії оповіді у наукових роботах російських літературознавців-формалістів В. Шкловського, Б.Томашевського, Б. Ейхенбаума, фольклориста В. Проппа, теоретиків «нової критики» Р. Грейна, У. Бута, герменевтиків та феноменологів П. Рікера, Р. Інгардена, Ж. Пуле, філософа і антрополога К. Леві-Стросса, прихильників типології техніки розповіді Персі Лаббока, Н. Фрідмана та німецької комбінаторної теорії З. Лайбфріда, В. Фюгера, Ф.- К. Штанцеля, В. Кайзера, структуралістів Л. Дележела, К. Бартюшинського, Ю. Лотмана, Б. Успенського, авторів теорії читацького сприймання В. Айзера, Х. Яусса.

Індивідуальні версії прочитання історії розвитку наратології, зумовлені методологічними позиціями літературознавців, плідно і розгорнуто дискутуються в багатьох дослідженнях, концептуально трансформуючись у часі і репрезентуючи її зародження та етапи становлення в різних ключах. І. Хестерей розглядає розвиток наратології з теологічних позицій: від текстуально-орієнтованої естетики нового критицизму («архаїчної» фази) до структуралістсько-формалістичної парадигми і «класичної» наратології [11, 3]. На відміну від дослідника Т. Павела, який стверджує, що основними етапами в історії наративу є текстуальний, психоаналітичний, деконструктивістський, рецептивний і формалістський [15, 7], Ф. Хеммон вважає, що наратологія розвивається за моделлю концентричних кіл, «спочатку навколо суто лінгвістичних і усних форм (пісні, міфи, казки) і супроводжується на пізніших етапах новими якісними змінами в результаті конфронтації з письмовими літературними текстами, плюрально-семіотичними (фільми, комікси, театр), нелінгвістичними об'єктами (картини, фотографії, архітектура) і навіть несеміотичними («семантика людських вчинків») [9, 3].

В окресленні наратології у широкій історичній перспективі американський літературознавець Д. Герман виділяє «класичну» і «посткласичну» стадії. Перший період, як зазначає дослідник, охоплює часові проміжки середини 1960-х – початку 1980-х років і репрезентований не тільки французькою (Р. Барт, К. Бремонт, Ц. Тодоров, А. Дж.Греймас, Ж. Женетт) і німецькою (Е. Ламмерт і Ф. Штанцель) наративними традиціями, а й англо-американською, що включає праці С. Четмен, Дж. Прінса, М. Стенберга, Т. Павела, С. Лансер. В описі другого періоду становлення науки про розповідь Герман використовує термін «посткласична наратологія» («postclassical narratology») [10, 2], який вперше озвучується у статті «Scripts, Sequences, and Stories: Elements of a Postclassical Narratology» (1997) і набуває поширення після публікації збірника есе «Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis». Дослідник вважає, що 1980–1990 роки відзначені поліфонізмом використання наукових мов і відкритістю оновленому методологічному, тематичному і контекстуальному впливу, рухом за межі літературного наративу, поширенням наратології у засобах масової інформації. Проте, згідно версії, яка стала найбільш впливовою в західному гуманітарному середовищі (А. Корнілз, У. Шернус, Д. Дарбі, Т. Кіндт, Г. Мюллер), теоретична лінія наступництва виникнення наратологічних ідей у наукових дослідженнях літературознавців та спеціалістів мовознавства репрезентована доструктуралістським (до 1960 р.), структуралістським (1960 – 1980 рр.) та постструктуралістським (з 1980 – 90 х років і до сьогодні) періодами [8, 138].

До оформлення в окремий науковий проект наратологія розгортається в процесі осмислення типології романного жанру в середині XIX століття у Німеччині й репрезентована у гуманітарному середовищі термінами «Erzählforschung» або «Erzähltheorie» (в перекл. з нім. «теорія оповідання»). Засновник класичної німецької теорії наративу Оскар Вальцель зосереджує свої зусилля на пошуках форми художнього тексту та «відкритті архітектури слова», спрямовуючи власну методологію на дослідження внутрішньої логіки

(формальних елементів) літературного твору. Дослідження німецьких спеціалістів літератури Ф. Шпільхагена, Р. Петша, Е. Хьорта та ін., послуговуючись матеріалом, накопиченим з часів Аристотеля та античних поетик, починають враховувати комунікативну текстову організацію (функції автора, розмежування оповіді від першої та третьої особи), стверджуючи думку, що ключовою ознакою розповідного тексту є фігура наратора, який виступає посередником між реальним автором та художнім світом літературного твору, при цьому суть оповідання зосереджується в заломленні оповідної дійсності крізь призму рецепції розповідача. Між тим талановита послідовниця Вальцеля літературознавець Кьоте Фрідемманн протиставляє оповідний модус драматичній передачі дійсності і спростовує погляди відомого німецького романіста і теоретика Фрідріха Шпільхагена, який під приводом об'єктивності вимагає від епічного автора повної відмови від включення інстанції, про яку оповідається.

Наприкінці 1960-х років спостерігається зміна наукової парадигми на структуральну, коли текст починає трактуватись як «глибинна структура, що постає насамперед як знакова динамічна система», що «потенційно містить у собі код його сприймання та інтерпретації» [3, 2]. У процесі аналізу численних оповідей прагнення вчених-структуралістів позначені науковим пошуком універсальної формально-наративної моделі (структури чи граматики оповідання), на основі якої кожен конкретний наратив розглядався б у термінах відхилення від цієї базової, глибинної структури, що і зумовить виокремлення наукового дискурсу про розповідь як дисципліни, що пропонує наукове вивчення наративу переважно лінгвістичними засобами, зосереджуючись на формально-синтаксичних характеристиках і переміщуючи акцент уваги з дослідження комунікативних рівнів тексту на рівень події і сюжету.

На структуралістському етапі, у період набуття наратологією основних концептуальних рис, покоління дослідників – Ж. Женетт, Р. Барт, А-Ж. Греймас, Ц. Тодоров, В. Шмід та ін. звертається до масиву

напрацювань російських формалістів у прагненні вибудувати науковий фундамент, на якому ґрунтується система категорій сучасної науки про оповідь. Саме в цей період, зокрема у 1969 році, видатний франко-болгарський філософ і культуролог Цветан Тодоров вводить до обігу термін *narratologie* на позначення впливової інтелектуальної традиції дослідження наративу, сформованої у річищі, з одного боку, російського формалізму і чеського структуралізму 1920-х років, а з іншого – французької структуралістської школи і семіотики 60-х років ХХ ст. Структуралістське визначення наративу зумовлюється наявністю у ньому хоча б однієї зміни стану, при цьому між початковою і кінцевою подіями повинен бути часовий або причинний зв'язок.

Поряд з розбіжностями й окремими протиріччями між впливовими школами наратологів-структуралістів, які поділяються на «високий структуралізм» («high structuralism» – Б. Томашевський, В. Шкловський, В. Пропп, М. Бахтін, Ю. Лотман, Л. Віготський та ін.), що, на думку Т. Кіндта і Г. Мюллера, не здобув такого міжнародного визнання у порівнянні з «низьким» («low structuralism» – Ж. Женетт) [12, v-vi], літературознавці ідентифікують ряд спільних рис, притаманних двом науковим підходам, зокрема: трактування оповідного наративу як повідомлення з описом становлення певного суб'єкта, який зумовлює задіявання граматики оповідного наративу в площині відношень «суб'єкт – предикат», виокремлення іманентного та зовнішнього рівнів наративних структур для розділення двох способів структурування наративу, впевненість у можливості артикуляції послідовності подій, про які розповідається у вигляді послідовності дій (функцій, за В. Проппом), а також переконаність у наявності загальних універсальних правил комбінування зазначених подій.

Постструктуралістський етап полеміки навколо наратологічних категорій і потреби в «оновленій» науковій версії теорії оповіді починається у 1980-х рр. ХХ ст., коли тенденції розвитку знання позначаються міждисциплінарним впливом та «відкритістю» різних наукових систем,

внаслідок чого особливої значущості набуває проблема продукування та сприйняття дискурсу. Жваве наукове зацікавлення риторичними, інтерпретативними аспектами різногалузевих текстів отримує серед гуманітаріїв назву «наратологічного» повороту [4, 6], у межах якого поняття наративу перетворюється в об'єкт дослідження не тільки в нратології, а й у соціально-гуманітарних, природничих науках.

Ряд лінгвістів (М.Л. Претт, Б.Х. Сміт, Т. Лайтч та ін.) ретельно досліджують історико-культурні обставини, що зумовлюють особливості наративу, вважаючи основним недоліком структуралістського бачення оповіді зневага оточенням та історичними умовами літературного процесу. У праці «What can we learn from contextual narratology» (1990) Сеймур Четмен запроваджує в нратологічну практику «контекстуалістський підхід», який помітно відрізняється гнучкістю. Пояснюючи спрямованість обраної методології, літературознавець протистоїть структуралістському розумінню наративу і проковує інтерес до вивчення його властивостей у певному соціальному контексті [7, 148]. Контекстуалістська нратологія, на відміну від класичної, формалістської, зосереджує увагу на тексті як складовій частини процесу комунікації, репрезентує його як складний семіотичний об'єкт, орієнтований на сприйняття, що потребує врахування контексту спілкування, зв'язків тексту з соціальними і культурними обставинами, які зумовлюють його народження й функціонування, визначають інтерпретативні стратегії, а також смислові моменти розповіді.

Впродовж 1990-х років з'являється розмаїття підходів до вивчення оповіді, що пояснює, за словами А. Корнілз та В. Шернуса, вживання деякими нратологами, наприклад, Д. Германом, терміну «нратологія» у множині [8, 138]. Один із розділів роботи «Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research» (2009) присвячено виокремленню основних напрямків розвитку постструктуралістської нратології, серед яких Ансгар Нюннінг зазначає контекстуалістську нратологію (С.Четмен), тематичну нратологію (А.МакКензі), компаративну нратологію (С. Онега, Г. Ланда),

прикладну наратологію (С. Онега, Г. Ланда, М. Флудернік), марксистську наратологію (Ф. Джеймсон, Дж. Бендер), лесбійську та квір наратології (М. Фарвелл, Дж. Руф, С. Лансер), етнічну наратологію (Л. Дойл), міжкультурну наратологію (М. Орож, Й. Шонерт, Р. Зоммер), постколоніальну наратологію (М. Флудернік, М. Гімніч, Х. Бірк, Б. Ньюмен), соціальну наратологію (М. Кері), когнітивну наратологію (Дж. Куллер, М. Флудернік, Д. Герман, М. Джан, М. Перрі, М. Стернберг, Р. Шнайдер), натуральну наратологію (М. Флудернік), новітні історичні наратології (М. Кюрі, Н. Армстронг, Дж. Бендер, С. Сулейман), культурологічну та історичну наратології (А. Нюнніг, К. Серкемп, Б. Зервек), діахронічну наратологію (М. Флудернік, А. Нюннінг, К. Рейнфендт, В. Вольф, Б. Зервек) та феміністичну наратологію (М. Баль, Е. Бут, Е. Кейс, С. Лансер, К. Мезі, Р. Уорхол, Г. Олрет, А. Гютенберг, М. Гімніч) [14, 54–55].

Здійснений у статті аналіз основних етапів становлення теорії оповіді й висвітлення перспектив її розвитку у роботах американських і європейських літературознавців дозволяє зробити висновок про те, що впродовж довгих років наратологічний науковий проект залишається предметом жвавого наукового інтересу дослідників. Зміщення дослідницьких акцентів у площину дискурсивно-текстуальних практик і набуття сучасними методологічними положеннями наратології оновлених контурів уможливило більш глибоке розуміння літературних текстів у результаті «контекстуалістського» прочитання. Не закреслюючи попередній літературознавчий досвід і усвідомлюючи значущість в умовах сьогодення пошуку нових, швидше компромісних поглядів на феномен наративу, дослідники наполягають на важливості врахування контексту як умови процедури, що вберігає традиційний текст від поверхової інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 2007. —

2. Барт Р. [Введение в структурный анализ повествовательных текстов](#) / Ролан Барт ; [пер. с франц. [Г. К. Косикова](#)] // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX—XX вв. : трактаты, статьи, эссе. – М. : МГУ, 1987. – С. 387–422.
3. Сірук В. Г. Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ ст. (типологія та внутрішньотекстові моделі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. Г. Сірук. — К., 2003. — 20 с.
4. Трубина Е.Г. Нарратология : основы, проблемы, перспективы: материалы к спец. курсу / Елена Германовна Трубина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 103 с.
5. Bal M. Narratology : Introduction to the Theory of Narrative / Mieke Bal. – Т. : U of Toronto, 1997. – 248 p.
6. Brooks P. Reading for the Plot. Design and Intention in Narrative / Peter Brooks. – О. : Clarendon P., 1984. – 363 p.
7. Chatman S. «What Can We Learn from Contextualist Narratology?» / S. Chatman S. // Poetics Today. – Vol. 11. – № 2. – 1990. – p. 309—328 ; Fludernik M. Introduction / V. Fludernik, U. Margolin // German Narratology I of Style. – vol 38. — 2004. – p. 148—187.
8. Cornils A. On the Relationship between the Theory of the Novel, Narrative Theory, and Narratology / Cornils A., Schernus W. // What Is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory / ed. by T. Kindt, H. Müller. — В. : de Gruyter, 2003. – P. 137—174.
9. Hammon P. Narratology / Philippe Hammon. – Northern Illinois U., 1983. – 195 p.
10. Herman D. Narratologies : New Perspectives on Narrative Analysis / David Herman. – О : Ohio State UP, 1999. – 432 p.
11. Hoesterey I. Critical Narratology / I. Hoesterey // Text and Performance Quarterly. – 11. — 1991. – p. 207—216.

12. Kindt T. The Implied Author. Concept and Controversy / T. Kindt, H.Müller. – В. : Walter de Gruyter, 2006. – 224 p.
13. Meister J. The Living Handbook of Narratology [Электронный ресурс] / Jan Meister. – Режим доступа : <http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Narratology>
14. Nünning A. Surveying Contextualist and Cultural Narratologies: Towards an Outline of Approaches, Concepts and Potentials / A. Nünning // Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research / ed. by S. Heinen, R. Müller]. – Режим доступа: http://www.mohamedrabeea.com/books/book1_3977.pdf
15. Pavel Th. The Poetics of Plot. The Case of English Renaissance Drama / Thomas Pavel. – М. : U of Minnesota P., 1985. – 168 p.
16. Prince G. A Dictionary of Narratology / Prince Gerald. – L. : University of Nebraska P., 2003. – 126 p.
17. Ryan M. Narratology / M. Ryan M., E. Alphen E // Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms / ed. by I. Makaryk. – Т. : University of Toronto, 1993. – p. 110—116.

ЛУЦЕНКО Л. О.

НАРРАТОЛОГИЧЕСКИЙ НАУЧНЫЙ ПРОЕКТ: ИСТОРИЧЕСКИЕ СТАДИИ СТАНОВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье освещены основные этапы становления нарратологии и проанализированы перспективы ее развития в осмыслении теоретиками западной научной традиции.

Ключевые слова: нарратология, нарратив, классическая нарратология, постклассическая нарратология.

LUTSENKO L.

NARRATOLOGY RESEARCH PROJECT: ITS HISTORICAL PHASES OF EVOLUTION AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

The article analyzes the basic phases of the evolution in the field of narratology and gives a broad outline of perspectives for its development in works by Western scholars.

Key words: narratology, narrative, classical narratology, postclassical narratology.

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2012 р.